А.О. Маляренко,
аспірантка
(Академія Адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.С. Захарова)

“Публічність” та “гласність” цивільного судочинства в світлі норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Ключові слова: *принципи цивільного судочинства, публічність, гласність.*

З прийняттям нової Конституції Україна розпочала принципово новий етап розбудови демократичної, соціальної, правової держави.

Одним із визначальних етапів на цьому досить тернистому шляху є прийняття 17 липня 1997 року Закону України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року” (далі – Конвенція) [4]. Згідно з вказаним нормативно-правовим актом, Україна взяла на себе міжнародні зобов’язання щодо дотримання прав і свобод кожної людини, в тому числі і в сфері здійснення правосуддя, зокрема, п. 1. ст. 6 Конвенції закріплено право людини на публічний судовий розгляд.

Згідно з офіційним перекладом Конвенції, затвердженим Міністерством закордонних справ України 27 січня 2006 р., згаданий п. 1. ст. 6 звучить наступним чином: “*Кожен має право на справедливий* ***і публічний розгляд*** *його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов’язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується* ***публічно****, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин* ***публічність розгляду*** *може зашкодити інтересам правосуддя.”* [2].

Що ж являє собою закріплене Конвенцією право на публічний судовий розгляд в контексті чинного цивільного-процесуального законодавства та науки цивільного процесу України?

Основний закон закріпив цілу низку положень, спрямованих на побудову в Україні держави європейського рівня. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують положення Конституції України покликані захистити права людини та громадянина при здійсненні правосуддя. Проте, жодним із положень Конституції України та Цивільного-процесуального кодексу України 2004 року (далі – ЦПК України) не закріплено право людини і громадянина саме на публічний судовий розгляд, разом з тим, п. 7 ст. 129 Конституції України [1] закріпив ***принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами,*** який певним чином відображений і в

© А.О. Маляренко, 2009

назві ст. 6 ЦПК України [3]: "*Гласність та відкритість судового розгляду"*.

Метою даної статті є з'ясування питання, чи чинне цивільне-процесуальне законодавство України закріплює гарантоване Конвенцією право на публічний судовий розгляд, що являє собою вказане право в контексті Конвенції та чим воно відрізняється (якщо відрізняється) від закріпленого Конституцією та ЦПК України права на гласний судовий розгляд.

Звернувшись до суто лінгвістичного тлумачення понять "гласність" та "публічність", можна переконатись, що в більшості тлумачних словників визначення вказаних понять наводиться одне через одного, в основному такі визначення є ідентичними та зводяться до наступного: **гласний** – приступний для широкої громадськості, відкритий, публічний [9, 244; 10, 118]; **публічний** – що відбувається в присутності публіки, прилюдний, гласний, відкритий [10, 512]; **гласність** – приступність для широкої громадськості, відомість, контрольованість дій, вчинків з боку владних структур; **публічний** – відбувається в присутності публіки, призначений для широкого відвідування та користування [19, 133, 458; 7, 100]; **гласний** – доступний для громадського обговорення, контролю, синоніми: публічний, відкритий; **публічний** – а) який відбувається в присутності людей, прилюдно; б) призначений для широкого відвідування, користування, громадський [20, 62, 387; 21, 132, 511; 8, 100, 484; 17, 74, 436].

Вказані джерела розглядають поняття "гласність" та "публічність" як нерозривне ціле, не відокремлюючи їх одне від одного та визнаючи кожне з них невід'ємною складовою та визначальною ознакою іншого з понять.

Напротивагу викладеному, в юридичній літературі ці два терміни вживаються самостійно, більше того, існує плюралізм думок та підходів до визначення кожного з них. Так, в Великому юридичному енциклопедичному словнику А.Б. Барихіна дано тлумачення обом цим термінам, а саме:

Гласність судочинства – конституційний принцип судочинства, який передбачає відкритий розгляд справ у всіх судах, публічне оголошення судових вироків і рішень. Слухання справ у закритому судовому засіданні та заочний розгляд допускається лише в випадках передбачених законом.

Публічність судочинства – демократичний принцип судочинства, який виражається в тому, що порушення кримінальних справ, їх розслідування та вирішення, а так само і розгляд цивільних справ здійснюється відповідним публічним (державним) органом (дізнання, слідства, прокуратури, суду) незалежно від розсуду зацікавлених осіб [5, 117, 573].

Юридична енциклопедія за редакцією Ю.С. Шемшученка, Юридична енциклопедія за редакцією Б.Н. Топорніна, Великий енциклопедичний юридичний словник та ще цілий ряд науковців так само розрізняють принцип публічності та принцип гласності судочинства, зазначаючи що:

Гласність судового розгляду – відкритий розгляд у всіх судах цивільних та кримінальних справ.

Публічність судочинства – взагалі позиціонується як принцип лише кримінального процесу, який полягає у тому, що слідчі органи, прокурор і суд (кожен у межах своєї компетенції) зобов'язані діяти в цьому процесі в публічних (загальнонародних, загальнодержавних) інтересах [6, 132, 747; 14, 48; 25, 180, 181, 920; 25, 672, 736].

В більшості праць з цивільного процесу принцип публічності не згадується взагалі, автори зазвичай обмежуються розглядом принципу гласності цивільного судочинства. Разом з тим, в тих працях, де згадуються обидва з зазначених принципів зустрічається ціле розмаїття підходів до визначення цих принципів, зокрема М.Й. Штефан вважає, що **принцип публічності** є державно-правовим принципом, який означає, що суд, органи прокуратури, органи держаного управління як органи держави здійснюють процесуальну діяльність у цивільному судочинстві у публічних, державних інтересах, на захист прав, свобод та охоронюваних інтересів громадян незалежно від волевиявлення сторін по

справі, а суть **принципу гласності** цивільного судочинства вбачає у тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим [24, 28]. А.В. Андрушко, підтримуючи наведене визначення принципу гласності, додатково вбачає втілення принципу публічності цивільного судочинства в обов'язку суду зберегти об'єктивність та неупередженість, створювати необхідні умови для всебічного та повного дослідження обставин справи [22, 24, 25].

Існує визначення, що являє собою певний симбіоз цих понять. Російські дореволюційні юристи розрізняли, а деякі радянські, сучасні вітчизняні та східноєвропейські юристи і в наш час розрізняють гласність для сторін (учасників процесу) – *внутрішню гласність* і гласність для всіх громадян – гласність перед суспільством тобто гласність в широкому розумінні, або загальну, *зовнішню гласність* [12, 42; 13, 23]. І саме так звану зовнішню гласність (для публіки, присутньої у залі судового засідання), деякі вчені називають публічністю цивільного судочинства [23, 13; 13, 23; 16, 43–45]. Згідно ще з одним підходом, детально висвітленого лише в працях з кримінального процесу, публічність саме у такому сенсі є змістом принципу гласності судочинства взагалі, а так звана внутрішня гласність не входить до цього принципу, оскільки являє собою необхідний елемент процесуальної рівності учасників процесу, гарантією забезпечення їх прав, а не гласність судочинства [11, 27–29; 15, 22–25; 17, 10].

Все ж таки, дотримання якого принципу вимагає від нас Конвенція? Публічності в розумінні обов'язку державних органів діяти в цивільному процесі в публічних (державних, народних) інтересах, в розумінні гласності цивільного процесу лише перед суспільством або ж все-таки в розумінні гласності цивільного процесу як гласності для сторін і для всієї громадськості?

Для відповіді на поставлене питання звернемося до практики Європейського суду з прав людини, який в своїх рішеннях дав певне тлумачення положень п. 1 ст. 6 Конвенції.

Так, виходячи з аналізу цілої низки рішень, можна зробити висновок, що термін "публічний розгляд", вжитий в ч. 1 ст. 6 Конвенції, однозначно не являє собою обов'язку державних органів діяти в цивільному процесі в публічних (державних, народних) інтересах. Зокрема, в рішенні по справі Галустян v Арменія від 15.11.2007 р. [27] Суд встановив, що принцип, закріплений п. 1 ст. 6, являє собою фундаментальний принцип, який не лише забезпечує встановлення істини у справі, а і допомагає пересвідчитися, що рішення по справі було винесені незалежним та безстороннім судом. Закріплений принцип захищає сторони від здійснення ***таємного судочинства*** за відсутності суспільного контролю [28], навпаки, здійснення судочинства ***видимим, прозорим*** прямо впливає на досягнення основної мети ст. 6 Конвенції, а саме – справедливого судочинства, гарантування якого є одним із визначальних ознак будь-якого демократичного суспільства [29]. Право, закріплене п. 1 ст. 6 Конвенції, буде ілюзорним у випадку, якщо внутрішні законодавства країн закріплюватимуть право на судовий розгляд, який буде відкритий за формою, проте не буде дійсно ***відкритим та доступним*** для суспільства через час та місце проведення судового розгляду [30]. Крім того, Суд відзначив, що зобов'язання щодо публічності розгляду не є абсолютним, та встановив можливість для заявника в деяких випадках відмовитися від свого права на публічний розгляд і визнав можливість не проводити усні слухання, коли виникають питання фактів та права, що можуть бути вирішені на основі матеріалів справи і письмових пояснень сторін [31; 32], що є абсолютно неможливим в контексті діяльності державних органів в публічних інтересах при здійснення цивільного судочинства. Як заявив Суд по справі Хокансон і Стуressон v Швеція: **"***Загальновизнано, що ні буква ні дух положення статті 6 не можуть завадити заявнику свідомо відмовитися від свого власного права на публічний судовий розгляд своєї справи, виразивши таку відмову прямо чи опосередковано. Проте від-*

мова від такого розгляду має бути зроблена недвозначно та не має вступати в протиріччя з будь-яким інтересам, що являються суспільно важливими." [33; 32]

Розгляд принципу, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції, як зовнішньої гласності, тобто гласності лише для суспільства, а не для учасників процесу так само не узгоджується з тлумаченням положень ч. 1 ст. 6 Конвенції Судом. Так, Суд встановив, що право на публічний розгляд справи буде позбавлено будь-якого сенсу, якщо сторона, що бере участь у справі, не була повідомлені про судове засідання таким чином, щоб вона мала змогу з'явитися в суд у тому випадку, якщо вона вирішить скористатися своїми правами визначеними в законодавстві. Крім того, ще у цілому ряді справ [35] Суд у розрізі дотримання принципу публічності судочинства, закріпленого ст.6 Конвенції, розглядав питання ознайомлення та доступу учасників процесу до судових рішень у різних інстанціях, зазначивши, що в багатьох державах - членах Ради Європи, окрім зачитування вголос, склалася традиція звертатися до інших засобів оприлюднення рішень усіх або деяких судів, особливо касаційних, наприклад, це може втілитися у передачу рішень на зберігання до канцелярії суду із забезпеченням доступу до них для громадськості. Суд встановив, що в кожному окремому випадку форма оприлюднення судового рішення визначається на підставі національного права держави-відповідача залежно від особливостей конкретного провадження і відповідно до завдання та мети пункту 1 ст. 6 Конвенції. Таким чином, практикою Європейського суду принцип публічності, закріплений в ст. 6 Конвенції, цілком поширюється і на так звану внутрішню гласність для сторін, сутність якої вбачають в праві ознайомлення з матеріалами справи, присутності у залі судового засідання і поінформованість про дії суду та інших учасників процесу.

Виходячи з аналізу наведеного матеріалу, можна зробити висновок, що офіційний переклад Конвенції спирається лише на суто лінгвістичний переклад англійського терміну "public", застосованого в оригіналі Конвенції, що зумовило використання в такому перекладі терміну "***публічний*** розгляд", який не відповідає змісту принципу публічності судочинства, випрацюваному в науці цивільного-процесуального права України. З аналізу практики рішень Європейського суду з прав людини можна зробити висновок, що найближче по значенню до оригінального терміну "public hearing", вжитого у п. 1 ст. 6 Конвенції, все-таки є український термін "гласний розгляд" в розумінні гласності судового розгляду як можливості для учасника процесу ознайомлюватися з матеріалами справи, бути присутнім у залі судового засідання і поінформованим про дії суду та інших учасників процесу, а також в розумінні відкритості дверей судового засідання для всіх і можливості для засобів масової інформації вільно, для всезагального ознайомлення розповсюджувати все, що відбувається у судовому засіданні.

Корегування термінології офіційного перекладу Конвенції є доцільним не лише з точки зору досконалості юридичної техніки, а і з погляду механізму застосування норм самої Конвенції. Прийняття згадуваного вище Закону України від 17 липня 1997 р. означає, що Україна прийняла норми Конвенції до застосування на своїй території, чітка та коректна термінологія цього акту зумовлює і правильне розуміння тих обов'язків, які взяла на себе Україна. Дотримання вимог п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає від нашої держави справедливості судочинства, складовою якого визнається гласність судового розгляду, а отже як мінімум вимагається відкритість судового розгляду для широкої громадськості, доступ учасників процесу та будь-якої зацікавленої особи до залу суду, можливість їх ознайомлення з винесеним по справі рішенням, поінформованість учасників та публіки про хід та результати такого розгляду.

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.

3. Цивільний-процесуальний кодекс України 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.

4. Закон України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року" від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

5. ***Барихин А.Б.*** Большой юридический энциклопедический словарь / А.Б. Барихин. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – М.: Книжный мир, 2006. – 719 с.

6. Великий енциклопедичний юридичний словник: А-Я / В.Б. Авер'янов, Д.С. Азаров, В.І. Акуленко [та ін.] ; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 990 с.

7. Великий тлумачний словник : сучас. укр. мова: [100000 від А до Я] / [А.П. Загнітко, І.А. Щукіна]. – Донецьк: БАО, 2008. — 703 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / А.П. Загнітко, І.А. Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2008. – 500 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000: [А–Я] / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь: Перун, 2007. – 1719 с.

10. Великий тлумачний словник української мови : Близько 40000 сл. / [упоряд. Т.В. Ковальова]. – Харків: ФОЛІО, 2005. — 766 с.

11. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / [отв. ред. В.В. Леоненко]. – К.: Наук. думка, 1993. – 188 с.

12. Гражданский процесс: учебник / [под. ред. В.А. Мусина, Н.А. Чепиной, Д.М. Чепота]. – М., 1996. – 473 с.

13. ***Гришин И.П.*** Гражданский процесс: учебник / [И.П. Гришин, Н.М. Коршунов, М.К. Треушников] ; под ред. М.К. Треушникова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Юриспруденция, 2001. — 387 с.

14. ***Карабут Л.В.*** Принцип публічності у кримінальному процесі України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Л.В. Карабут / Академія адвокатури України. – Луганськ, 2008. – 198 с.

15. ***Король В.В***. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.В. Король / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 205 с.

16. ***Лисак В.*** Судочинство: гласність чи права людини // Віче. – 2006. – № 7–8. – С. 43–45.

17. ***Макарова З.В.*** Гласность уголовного процесса : монография / З.В. Макарова ; под ред. З.З. Зинатуллина. – Челябинск: ЧГТУ, 1993. – 178 с.

18. Новий тлумачний словник української мови в 3 т. / уклали: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К.: Видавництво "АКОНІТ", Т. 2 : К–П. – 2006. – 926 с.

19. Сучасний тлумачний словник української мови : 55 000 сл.: Розгорнуті поясн. до сл.; Спільнокорен. сл.; Сл.-синоніми; Фразеол. звороти. / [уклад. А.М. Яковлева, Т.М. Афонська ; під заг. ред. С.В. Ломакович]. – Харків: ПП "Торсінг плюс", 2006. – 670 с.

20. Тлумачний словник української мови / Анатолій Івченко. – 13-е випр. вид. – Харків: Фоліо, 2008. – 539 с.

21. Тлумачний словник української мови / укладачі: Т.В. Ковальова, Л.П. Ковріга. – Харків: Синтекс, 2005. – 766 с.

22. Цивільний процес: навчальний посібник / [авт.: А.В. Андрушко та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Наук.думка: Прецедент, 2004. – 262 с.

23. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – 839 с.

24. ***Штефан М.Й.*** Цивільне-процесуальне право України: Академічний курс / М.Й. Штефан. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. – 622 с.

25. Юридическая энциклопедия / Т.Е. Абова, Е.Б. Абросимова, А.С. Автономов [и др.] ; под общ. ред. Б.Н. Топорнина // Ин-т государства и права РАН. – М.: Юристъ, 2001. – 1267 с.

26. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К.: "Українська енциклопедія", 1998. – Т. 5: П-С – 2003. – 733 с.

27. Галустян проти Арменії, 15 лютого 2008 р., п. 80, 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=825688&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649.

28. Фейде проти Швеції, 29 жовтня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cmiskp.echr.coe.int / Fejde v. Sweden, judgment of 29 October 1991, Series A no. 212-C, pp. 67-68, § 28.

29. Тієрсо та інші проти Сан-Маріно, 25 липня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cmiskp.echr.coe.int / Tierce and Others v. San Marino, nos. 24954/94, 24971/94 and 24972/94, § 92, ECHR 2000-IX.

30. Рієпан проти Австрії, 14 листопада 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cmiskp.echr.coe.int / Riepan v. Austria, no. 35115/97, § 29-31, ECHR 2000-XII.

31. Фредін проти Швеції, 18 січня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cmiskp.echr.coe.int /Fredin v. Sweden (No. 2) 23.02.1994, Series A, N 283 A, §21, 22.

32. Фішер проти Австрії, 6 травня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cmiskp.echr.coe.int / Fischer v. Austria 26.04.1995 Series A, N 312, § 44).

33. Стуреccон проти Швеції, 21 січня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cmiskp.echr.coe.int / Sturesson v. Sweden 21.02.1990, Series A, N 171-A, § 66.

34. Шулер-Зграґґен проти Швейцарії, 28 травня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cmiskp.echr.coe.int / Schuler-Zgraggen v. Switzerland 24.06.1993, Series A, N 263, § 58.

35. Претто і ін. проти Італії, 8 грудня 1983р., п. 26 // "Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі". – 2005 р. – № 1.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена толкованию понятия "public hearing", употребленного в п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Указанное понятие сопоставлено со смыслом понятий гласность и публичность, выработанных в науке гражданского процессуального права Украины. На основе анализа положений решений Европейского суда по правам человека сделан вывод о том, что понятию "public hearing", закрепленному в Конвенции, наиболее соответствует понятие гласность судопроизводства в понимании его как гласности и для сторон и для широкой общественности.

SUMMARY

This article is dedicated to the interpretation of term "public hearing", used in section 1 article 6 of European convention of human rights. The aforesaid term was compared with term "publicity" worked out in science of Civil procedure law of Ukraine. In accordance to analysis of decisions of European Court of Human Rights was made a conclusion that mentioned term of Convention mostly corresponds to the Ukrainian term "publicity" in sense of publicity for the parties and for society as well.

Рекомендовано кафедрою
цивільного, господарського права та процесу

Подано 28.04.06